

Victor Bondarenko

Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

Aspects of the Formation of the Budzhak Ethno-political Dilemma and the Polyethnic Problem of State Ethnic Governance: the Bulgarian Factor

The article presents the Bulgarian factor of aspects of the formation of the Budzhak ethno-political dilemma and the poly-ethnic problem of state ethnic governance. Studying this issue from this perspective will allow us to see anew the problems of the Budzhak ethnic and political node, realize the importance of solving the ethno-political dilemma and solving the polyethnic problem for the free movement of Ukraine towards democratic reform and European integration. Moreover, the article examines the Bulgarian ethnic factor in the formation of the dilemma and the problem, which makes the solution of this problem with the problems of studying the historical roots of the member state of the European Union - the Republic of Bulgaria. The article also presents an attempt to analyze the processes of formation of the ethnic community of Bessarabian (Budzhak) Bulgarians and reveals the accuracy of the Russian Empire's policy towards this community and the incompetence with possible complex and even threatening consequences of the Ukrainian state's ethnic policy throughout independence. The article presents the essence of the ethno-political dilemma directly towards the Bulgarians of Budjak and the whole region, identifies the historical preconditions for the emergence of Bulgarian immigrants in the eighteenth and nineteenth centuries. In the region, the conditions of colonization and government decisions to acquire the status of colonists by local Bulgarians. The fate of the Budzhak Bulgarians in the Russian Empire, Romania, and the Soviet Union is retrospectively presented, as well as the problems of their incorporation into Russian, Romanian, and Soviet societies, the complexity of these processes and migration processes among the Budzhak Bulgarians, and their consequences for their community. The conditions and reasons for a calmer, albeit slow, process of integration of Bulgarians into Ukrainian society since independence have been established, in contrast to a similar, but more acute and explosive, process of integration of the Gagauz community into Moldovan society. Peculiarities of living in the region and coexistence with Bulgarians of the Albanian ethnic minority are also presented. The importance of a more effective policy on ethnic minorities in Budjak was stressed.

Keywords: *Albanian-Arnauts, Bessarabian (Budzhak) Bulgarians, Budzhak, state ethnic policy, ethnic community, ethnic minorities, ethno-political dilemma, colonists, migrants, polyethnic problem*

Віктор Бондаренко

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

Аспекти формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми державного етнічного управління: болгарський чинник

У статті представлено болгарський чинник аспектів формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми державного етнічного управління. Вивчення цього питання під таким ракурсом дозволить по новому побачити проблеми Буджакського етнічного й політичного вузла, усвідомити важливість рішення етнополітичної дилеми й вирішення поліетнічної проблеми задля вільного руху України у напрямку демократичного реформування й європейського інтегрування. Тим більш, що у статті розглядається болгарський етнічний чинник аспектів формування дилеми й проблеми, що споріднює вирішення цієї проблеми з проблемами вивчення історичного коріння країни-члена Європейського Союзу – Республіки Болгарії. В статті представлена й спроба аналізу процесів формування етнічної спільноти бессарабських (буджакських) болгар й розкриваються вивіренисть політики Російської імперії щодо цієї спільноти й недолугість з можливими складними і, навіть, загрозливими наслідками етнічної політики української держави на всьому протязі незалежності щодо даної етнічної спільноти. У статті представлена суть етнополітичної дилеми щодо безпосередньо болгар Буджаку і всього регіону, визначені історичні передумови появи болгарських переселенців у XVIII-XIX ст. в регіоні, умови колонізації та правлінські рішення щодо набуття статусу колоністів місцевими болгарами. Ретроспективно представлена доля буджакських болгар у складі Російської імперії, Румунії, Радянського Союзу, щодо проблем їх інкорпорації до російського, румунського і радянського суспільств, складностей цих процесів і міграційні процеси серед буджакських

болгар, і їх наслідки для їх спільноти. Встановлені умови й причини більш спокійного, хоч і повільного, процесу інтеграції болгар до українського суспільства часу незалежності, на відміну від подібного, але більш гострого й вибухонебезпечного, процесу інтеграції гагаузької спільноти до молдовського суспільства. Також представлені особливості проживання в регіоні і співіснування з болгарами албанської етнічної меншини. Наголошено на важливості проведення більш ефективної політики щодо етнічних меншин в Буджаку. Метою дослідження є аналіз процесу формування Буджакської поліетнічної проблеми, її аспекти з точки зору впливу на процеси бессарабсько-болгарського фактора у державному етнічному управлінні України задля пошуку шляхів вирішення проблем Буджакського вузла.

Ключові слова: албанці-арнаути, бессарабські (буджакські) болгари, Буджак, державна етнічна політика, етнічна спільнота (група), етнічні меншини, етнополітична дилема, колоністи, переселенці, поліетнічна проблема

Мета і завдання дослідження. Розкрити суть Буджакської етнополітичної дилеми державної етнічної політики та висвітлити, з паралельним проведенням аналізу, процес формування Буджакської поліетнічної проблеми, їх об'єктивні й суб'єктивні аспекти з точки зору залежності і впливу на етнічні процеси регіону буджаксько-болгарського (бессарабсько-болгарського) фактора у державному етнічному управлінні України задля пошуку шляхів вирішення проблем Буджакського вузла.

Актуальність теми. Україна у цьому році буде відмічати своє 30-річчя незалежності. І, здається, кожна людина в віці, кожна родина, спільнота сільського, міського, регіонального рівнів повинна глянути на пройдений шлях, проаналізувати його, звернути увагу на свої досягнення, якими можна пишатися, й побачити свої недоліки, які треба виправляти... Звісно, якщо це не робилось на 20-річчя чи 25-річчя (а може робилось й тоді, й тоді). В Україні були свої досягнення, були й певні, навіть, провали... Це зрозуміло: велика європейська держава, яка бажає потрапити до успішної і (майже для всіх її членів) заможної родини європейських країн, яка, при цьому, по краплі витискає з себе імперсько-колоніальну залежність і вже восьмий рік веде війну «за незалежність» з країною-спадкоємцем колишньої колоніальної імперії.

Але є напрямки діяльності державної влади країни, її управління і врядування, які майже не зазнали змін чи лише втрачали за весь час незалежності свою значущість в її очах і в очах українського суспільства. Одним з таких напрямків стала державна етнічна політика. Вплив інститутів, які повинні нею керувати, розвивати, створювати нові інструменти й механізми та виносити їх на розсуд громадянського суспільства, втрачався за цей час. Результатом того, по суті, й стала війна з 2014 року, фактична чи прикрита окупація певних етнічно неоднорідних територій, де

питання міжетнічного співіснування чи не бралися до уваги «високою» політикою, чи, через свою болісність і непередбачуваність, замовчувалися. Саме через це Україна з часом отримала проблемні очі у державотворенні на півдні і сході.

Але ж це ще не всі проблемні точки й не всі проблемні питання. Через постійну загрозу з боку Росії півдню України Буджакський етнічний і політичний вузол набуває вибухонебезпечних рис. Здається, повинно бути зрозумілим, що поряд з проблемою інтегрування Закарпаття і всіх його етносів до української нації, яка постійно обговорюється і якій приділяється багато уваги, створення умов для врегулювання буджакського питання повинно бути на одному з перших місць для кожного державця. Та воно не так. Саме тому потрібно провести аналіз ситуації, розкрити суть етнополітичної дилеми та висвітлити процес формування Буджакської поліетнічної проблеми, враховуючи об'єктивні і суб'єктивні аспекти з точки зору залежності і впливу на процеси буджакських болгар в державному етнічному управлінні в Україні.

При роботі над темою були проаналізовані праця видатного вченого філософа і політолога Ф. Фукуями (2019), «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (Декларація про права, 1992) та дані Загальносоюзного перепису у СРСР 1959 року й інших років, були вивчені й враховані праці радянських, українських і закордонних спеціалістів і авторів щодо етнічної спільноти болгар у Буджаку. Тут можна згадати розглянуті й опрацьовані дані з праць і наукових статей Бачинської О. А. (2012), Ганчева О. І. (2019), Грека І. Ф. (2006; 2016), Грушецького Б. П. (2014), Думініки І. (2011), Квілінкової Є. М. (2011; 2014), Лебедевої Г. М. (2015), Мілової М. (2005), Остапенко Г. І. (2015), Скальковського А. А. (1848), Тодорова В. (2018), Хатласа Є. (2009).

Особливої уваги заслуговує монографія авторського колективу «Культурний простір бессарабських болгар» під редакцією відповідального редактора Шевчук Т. С., а найбільше для нашої теми важлива в цій колективній монографії стаття Пейкова В. (2018). Цікава інформація щодо даного питання висвітлена у працях дослідників гагаузької громади – Радової (Каранастас) О. (Радова, & Капустін, 2006), Шабашова О. В. (2012), Ярмоленко М. І. (2001). Щодо албанського фактору проблеми опрацьовані роботи Новік А. А. (2013; 2016) і її ж у співавторстві з групою авторів. Для повного розуміння дилеми й проблеми регіону та формування бачення ефективності кроків етнічної політики використані загальні політологічні статті Луцишина Г. (2008) і Рудіка О. М. (2018).

У статті використані теоретичні методи (аналіз, абстрагування, узагальнення, індукція) щодо оцінки умов і наслідків формування Буджакської етнополітичної дилеми та політетнічної проблеми та розкриті можливості й напрямки задля рішення даної дилеми й вирішення проблеми.

Основний зміст дослідження. У ХХ ст. з'явилась теорія формування політичної нації у багатонаціональних державах. Сучасна політична теорія, розглядаючи націю як територіально-політичне утворення визначає, що формування нації відбувається у тісному взаємозв'язку держави, її титульного етносу та етнічних меншин. Етнічна політика держави, яка має європейські перспективи й, згідно Конституції, впевнено рухається стратегічним курсом держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, потребує врахування того, що стабілізація міжетнічних відносин, гармонія між інтересами титульного етносу та етнічних меншин, а з ними й стабілізація суспільства і є розвитком політичної нації (Луцишин, 2008, с. 189-192).

Процес націотворення, яким продовжує крокувати Україна, сильно залежить від характеру міжетнічних відносин у країні та від вміння політичних еліт й еліт титульного етносу знаходити та «вживати при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи» й розглядати «питання про вжиття належних заходів для того, щоб... (вони) могли

певною мірою брати участь у забезпеченні економічного процесу та розвитку своєї країни», як вказано в статті 4 Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнятій 47 резолюцією 135-ї Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1992 року (Декларація про права, 1992).

Оскільки, на думку Ф. Фукуями, сучасна держава з ефективним урядуванням і публічним управлінням потребує задля спроможності держави певного балансу між сильною владою та бюрократичним автономізмом з підвищенням демократичної підзвітності, інколи держава повинна приймати сміливі й перспективні рішення (Фукуяма, 2019, с. 501-517). Для цього ж треба мати перед очима всю картину подій і умов, зробити глибокий аналіз і розуміти реальні можливості й можливі загрози внутрішнього і зовнішнього характеру. Це дозволяє збагнути потрібний шлях і побачити можливості зробити вірні кроки вздовж нього.

Саме такий аналіз вже був зроблений у попередній статті щодо гагаузьких аспектів Буджакської етнополітичної дилеми й політетнічної проблеми. Тепер же ми спробуємо зробимо аналіз стосовно болгарських аспектів цієї проблеми й додатково розглянемо албанський казус, який супроводжує дилему й повинен бути врегульований в процесі вирішення цієї регіональної проблеми.

Отже, у попередній статті щодо гагаузьких аспектів Буджакської етнополітичної дилеми й політетнічної проблеми вже згадувалось про присутність болгар у степах Південної України ще у VII ст. У часи правління хана Аспаруха в VII ст. давні болгары на території Буджаку, яку сприймали як одну з прабатьківщин, переформувались і з його території почалось заснування великої імперії після згоди Візантії надати їм право оселитися на північно-східній частині Балкан (Народи мира, 1988, с. 105). І Буджак довгий час включався до складу цієї імперії. Угорці, які з'явилися в північно-чорноморських степах на початку IX ст., захопили ці землі та були вигнані з Буджаку внаслідок об'єднання болгар та печенізьких військ у 896 р.; болгары повернули його собі. Та з часом печеніги зайняли і підкорили ці землі, хоча якийсь болгарський етнічний елемент, судячи з усього, там зберігався.

На Русі перші болгары згадуються у X ст. як пропагандисти православ'я і торгівельні

агенти. Білі плями у вивченні політичної історії свідчать про те, що ми ще не до кінця знаємо і не розуміємо ступені й коріння зв'язків між народами Східної Європи у середньовіччі. І вивчення даних, які у нас є зараз, на кшталт спогадів колишнього баварського солдата Іоганна Шильтбергера, що потрапив до турецького полону, а після звільнення і написав свої записки («Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 годы») тільки підтверджують це (Шильтбергер, 1984).

Достовірні відомості про переселення великих груп і життя болгарських переселенців на території України в межах Російської імперії з'являються за часів війн імператриці Катерини II з турками. Перше офіційне повідомлення про болгарських переселенців південноукраїнські землі відзначено близько 1752 - 1754 рр., коли 620 сімей вийшло з Турецької імперії з метою поселення на землях Польського королівства. Дізнавшись, що тут вільних земель немає і про дарування Новосербських вольностей в Російській імперії, вони рушили туди і поселилися в Новомиргороді, Новоархангельську, Синюхиному Броду і ін. «ротах» (селищах) Сербського гусарського полку. Навіть через століття частина Новомиргорода носила назву «Болгарія» на честь перших переселенців-болгар тут. Між 1764 та 1769 рр. на маніфести 1762 р. й 1763 р. 28 болгарських переселенців прибули до Києва, де поселились на землях Києво-Братського монастиря, а інші пішли на Чернігівщину до сербів і греків, що проживали здавна у Ніжині і інших містах Гетьманщини.

З 1769 р. почалась міграція болгар і представників сусідніх етносів на землі Бессарабії, в тому числі до кишлаків і садиб татар в Буджак. Про це свідчать дані документів російської адміністрації, складені безпосередньо під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр.: «Перепись, находящихся в Килие на жительство обывателей с показанием каких наций и закона и чем пропитание имеют» складену на липень 1808 р. комендантом Лавровим; «Перепись находящихся в Аккермане на жительство обывателям с показанием, каких наций и чем пропитание имеют» на 15 жовтня 1808 г. А найдокладніші дані із всіх подібних документів були у формулярах тих, хто претендував на поселення в місто-фортецю Ізмаїл, складені протягом 1809–1812 рр. (Бачинська, 2012, с. 479-481).

Після Ясського миру грудня 1791 р. почалось переселення болгар і на лівий берег Дністра (Тирасполь, Дубоссари, Григоріополь) та до Одеси, де вони з часом ставали купцями, іноді досить багатими, й вносили свою допомогу для колишньої вітчизни – Болгарії (Скальковський, 1848, с. 3-4).

Разом з болгарами в Буджак та на інші землі переселялись й інші народи – греки, албанці, серби, хорвати, валахи, молдовани, німці та інші. Та найбільше серед їх «сусідів» було гагаузів, адже, як уже згадувалось, гагаузи якийсь час взагалі вважались частиною болгарського народу і їх доля, як переселенців, складалася однаково (Квилинкова, 2014, с. 182).

Болгари, що переселились у XVIII ст. до Бессарабії селились, в основному, не в Буджаку, тоді ще зайнятому ногайцями. Їх основними місцями переселення були молдовські села – в Кишинівському, Орґеєвському, Ізмаїльському повітах і м. Теленешти. Селились вони і в новозахоплених землях Південної України (Радова, & Капустин, 2006, с. 157).

Приплив «задунайських переселенців» став настільки значним на зламі віків, що у жовтні 1801 р. указом імператора їм були надані пільги, хоч і менші, наприклад, за пільг німецьким переселенцям (Ганчев, 2019, с. 43). Серед «задунайців»-переселенців в Бессарабію особливо переважали болгари (в їх середовищі в той час ще не виділяли гагаузів), греки й запорожці-втікачі до Туреччини після розорення Запорізької Січі (Лебедева, 2015, с. 129).

У XVIII ст. болгари в Бессарабії селились не в Буджаку, де тоді ще жили ногайці, а на інших землях. Створювались болгарські поселення в Херсонській губернії, в т.ч. в частині, яка згодом стала Таврійською губернією (Крим).

Війна 1806-1812 рр. фактично сформувала перший на той час поділ болгар Бессарабії (ті, хто переселився до війни, називали «старими» (коло 4 тис.), а під час і після війни – «новими»), вона дозволила Росії приєднати малозаселені землі Бессарабії і спрямувати туди основні потоки переселень, особливо на південь – до Буджаку (Скальковський, 1848, с. 13-15).

За часів освоєння колоністами Новоросійського краю, як у XIX ст. називали південноукраїнські степи, тутешній правитель-намісник герцог А. Рішельє, називав болгарських переселенців

«бесподобными» за вміння працювати в складних кліматичних умовах, на відміну від німецьких колоністів, яких він через постійні скарги на негаразди називав «несносними» (Лебедева, 2015, с. 129).

Колоніями (в тому числі і болгарськими) в Бессарабії управляла «Бессарабська контора (до 1816 р. – канцелярія) іноземних переселенців», Особливе управління (у 1833-1858), Піклування бессарабсько-болгарських колоній (до 1872 р.) (Ярмоленко, 2001, с. 20). Але болгари спочатку до складу колоністів не входили, як і гагаузи.

У березні 1819 р. генерал-лейтенант Інзов, який у 1818 р. був призначений начальником піклувального органу над усіма колоністами, користуючись бажанням імператора Олександра I самому побачити поселення задунайських переселенців, надіслав доклад з пропозицією надати болгарам тих прав колоністів, якими користувались вже інші іноземці тут. Влада пішла на зустріч і болгарам дозволили селитись і на колишніх землях ногайців (Скальковський, 1848, с. 17-18). А з тих часів, на протязі всього свого керування, і навіть після смерті, Іван Микитович Інзов користувався серед болгар і представників інших етносів, в тому числі Буджаку, безмежною повагою й сприймався як «батько» колоністів.

Остаточний статус бессарабських колоній «задунайців» було визначено Указом Сенату від 29 грудня 1819 р.: їх розділили на 4 округи (Кагульський, Прутський, Ізмаїльський і Буджакський); згодом Прутський і Кагульський об'єднали у Кагульсько-Прутський і створено новий Нижньобуджацький (а Буджацький перейменували в Верхньобуджацький) (Шабашов, 2012, с. 122). Починаючи з 1828 р. почав вестись повний облік переселенців-колоністів, коли, після вдалої війни з турками 1828-1829 рр., кількість болгар (і гагаузів) за підрахунками зросла майже вдвічі. Болгарським центром стало місто Болград. Було засноване й містечко Тараклія, багато болгар селилось у містах Ізмаїл, Кілія, Рені, Аккерман (Бачинська, 2012, с. 479). Спосіб ведення господарства великими родинами дозволив досить бистро досягти процвітання громаді. Це призвело до того, що саме бессарабські болгари ставали ініціаторами просвіти вже на батьківщині, в самій Болгарії.

Османська влада у 1830 р. теж змінили відношення до болгар через побоювання нових повстань та створення нових

незалежних чи напівавтономних територій (як Греція чи Сербія). В кабінетах османських керівників навіть тоді обговорювався проект створення для репереселенців-болгар (з Росії та Дунайських князівств) автономії в Добруджі (Грек, 2006, с. 127).

Війна 1853-1856 р. мала невдалі для Росії наслідки – була втрачена частина Південного Буджаку (до османів і Молдавського князівства). При передачі земель після війни каймакам (намісник) Молдавського князівства в Буджаку боярин Теодор Бальш особисто пообіцяв забезпечити богослужіння в церквах на залишених Росією землях на «природных языках» (Думиника, 2011, с. 454). Та для болгарської спільноти її наслідки вилились не лише в переселенні частини колоністів далі на схід вглиб російських територій, а й в збільшенні громади за рахунок переселенців з 29 сіл навколо м. Сілістрія. Силкові акції Молдавського князівства щодо незадоволених втратою особливого статусу болгарських і гагаузьких колоністів, накладання податків, насильницький набір до армії – справжній військово-окупаційний режим – призвели до нового потоку переселенців до Росії, особливо у 1861-1863 рр.

Як раз у цей час тиск російської влади на кримськотатарське і ногайське населення призвів до від'їзду значної їх частини до Туреччини й болгарських та іноетнічних колоністів активно селили в Приазовських степах Таврійської губернії на спустілі землі. Тут виникло 34 болгарські колонії навколо міст Бердянськ і Мелітополь.

Серед болгар цієї хвилі переселення з Бессарабії і ще з Болгарії був і молодий вчений Марін Дрінов, який, після навчання в Росії (Київ і Москва) та у Празі, багато мандрував по європейських архівах і в 1869 р. видав два свої фундаментальні твори – «Історія болгарської церкви» й «Про походження болгарського народу». З цим він став в один ряд і фактичним продовжувачем основоположника болгарського Відродження (XVIII ст.) і автора «Історії слав'яноболгарської» монаха Паїсія Хілендарського (Грек, 2016, с. 287). Згодом він став міністром новоствореного у 1879 Князівства Болгарії та сприяв введенню болгарської абетки, якою користувались в країні до 1945 р.

З початком реформ, і особливо аграрною реформою 1871 р., у колоніях почали створюватись «дочірні поселення» від

одної чи кількох великих колоній. Через нестачу земель почались «підселення» болгарських поселенців до іноетнічних сіл. Але ці переселення були компактними й не розмивали етнічно болгарську громаду. Тільки «Столипінські реформи» на початку XX ст. призвели до значних переселень болгар до Сибіру, Північного Кавказу.

В 70-80-ті рр. XIX ст., в роки відродження Третньої Болгарської держави, відбулась, хоч і незначна, реміграція потомків болгар-переселенців на історичну батьківщину. Хоча вона була незначною за чисельністю, наслідки її були дуже значними і для Болгарії, і для болгарської етнокультурної спільноти Російської імперії, оскільки більшість з тих, хто виїздив були представниками досвідченого й самосвідомого прошарку громади. Їхній внесок до історії і розвитку державної думки Болгарії був величезним. Та від'їзд цієї найбільш освіченої й стержневої частини болгарської спільноти залишив тут велику етнокультурну прогалину, яка довгий час не бути заповнена. Через це відчутним було гальмування у розвитку всієї громади, хоч і саме в цей час остаточно сформувалась ця окрема і своєрідна спільнота.

В той же час, у 1897 р. за переписом у Бессарабії вже проживало 103 тис. болгар, а в цілому на півдні України – 170 тис. (з них в Криму – майже 6 тис.) (Лебедева, 2015, с. 129-131).

Захоплення Бессарабії, в т.ч. Буджаку, Румунією у 1918 р. ізолювало бессарабських болгар і від історичної батьківщини, і від спільнот, які жили в Україні й Росії. Утискання і тиск на етнічні меншини в подальшому призвели до голодних 1925-1927 рр., що у свою чергу спровокувало економічну міграцію болгар до Бразилії (одним з наслідків якої стала поява значної болгарської громади в цій країні, представником якої була колишній президент країни Ділма Вана Русеф (Роуссефф)). Взагалі в історії болгар Буджаку були ще голодні – 1935-1936 роки за румунської влади, 1940 рік вже за радянської тимчасової окупації. Голодомор 1946-1947 року в Україні й інших «ненадійних» радянських периферіях мав тяжкі наслідки й для болгар і гагаузів Буджаку (так само, як і голодомор 1932-1933 років в Україні мав тяжкі наслідки для громад цих етнічних груп). У 1948-1949 рр. болгари й гагаузи пережили нові радянські тяжкі репресії. А були ще від'їзд коло 1,5 тис. болгар до Болгарії під час війни і депортація після війни звинувачених у колабораціонізмі із їх середі

аж до Таджикистану (Грек, 2006, с. 128-132). Як і гагаузькі, болгарські сім'ї, тікаючи від репресій і депортацій, родинами селились на радянських околицях, в промислових зонах чи на великих будівництвах, особливо на Донбасі, працюючи у шахтах і, живучи у іноетнічному малоосвіченому оточенні, з часом русифікувались і втрачали етнічну й культурну самосвідомість і ідентичність (Лебедева, 2015, с. 132).

Поганістосунки між Румунією і Болгарією не сприяли покращення відношення до місцевої болгарської громади з боку румунської влади. Утиски бессарабських болгар у 1918-1940 рр. можна пов'язати ще з тим, що вони, і не безпідставно, вважались проросійськи налаштованими. В часи ж правління Антонеску в Румунії закони мали явно прорумунський характер і здійснювався значний тиск на етнічні меншини. Звісно, найбільш страждали євреї і роми (цигани), але болгарам й гагаузам теж приходилось складно (Хатлас, 2009, с. 278).

Під час радянзації Бессарабії болгари теж повинні були постраждати оскільки масові депортації після війни торкнулись в першу чергу «буржуазних елементів», а серед етнічних меншин заможних господарств було дуже багато. У повоєнні часи, щоб «збалансувати» склад населення й поліетнічний «дисбаланс» в Буджаку, в Ізмаїльську область (південно-західна частина Одеської області; існувала у 1940 (серпень-грудень існувала як Аккерманська) – 1941 та у 1945- 1954 рр.) переселяли селян із Західної України (Грек, 2006, с. 133).

У відносно спокійні повоєнні роки болгари Бессарабії і Буджаку були розділені між УРСР та МРСР і розвивалися у різних соціально-етнічних, культурних та політико-економічних умовах. Урбанізаційні процеси, асиміляційні процеси в середовищі сусідніх великих народів, особливо дисперсно розселених, представників етносу призвели до демографічного спаду серед болгар (Грек, 2006, с. 134-135).

Розділ великої радянської імперії у 1991 р. призвів до того, що не тільки в різних державах опинились болгари (більшість в Одеській області України, 1/3 – в Молдові), а ще й у самій Молдові їх громади були розділені. Крім великої громади болгар у фрагментованому Тараклійському районі (який на 65 % є болгарським), коло 50 % усіх болгар Молдови проживають у Гагауз Єрі, частина болгар живе в інших муніципіях країни, а ще одне велике селище (Паркани)

опинилось у межах самопроголошеного Придністров'я (Лебедева, 2015, с. 132).

Не тільки до різних долей для двох частин одного народу призвів розпад СРСР. Є дещо споріднюючі їх долях – це активна еміграція: до історичної батьківщини предків, до інших європейських країн, до Росії. Вже помітно зменшилось населення в болгарських селах, дехто з фахівців стверджує про загрозу їх вимирання. Такі процеси споріднюють долю буджакських болгар з долею гагаузького народу, споріднюють перспективи обох народів, адже гагаузи фактично – автохтонне населення, а от поверхневий аналіз історії місцевих болгар відносить їх лише тільки до національних меншин, що й є одною з позицій етнополітичної дилеми (Грек, 2006, с. 136-137).

Така ситуація створює певні проблеми для болгарської ідентичності і самоідентифікації, адже, на відміну від гагаузів, буджакські (чи бессарабські) болгары жили не так компактно. Є великий блок компактного проживання, в основному в Одеській області (Пейков, 2018, с. 165). Але є й громади, які живуть розділено й дисперсно. До цього додавалося те, що болгары, як і в самій Болгарії, в Бессарабії довго не визнавали гагаузьку ідентичність, традиційно включаючи їх до свого етносу і називаючи їх «отуреченими болгары» (Грушецький, 2014). Цьому ж сприяла й велика затримка процесу самоідентифікації самих гагаузів, майже завершився в кінці XIX ст. В селах Приазов'я гагаузи і зараз себе ідентифікують як частину болгар (Квілінкова, 2011, с. 284-292).

Але всі ці процеси мали й свою позитивну сторону: на певних етапах дезінтеграції задля перекроєння кордонів в регіоні, як мріялось імперцям у «кремлівських коридорах» і деяким сепаратистам у Комраті чи Болграді, місцеві етнічні громади чи йшли на домовленості, не доводячи до гарячого конфлікту, чи, навіть, не робили рішучий крок до незалежності чи автономії. Тільки маргінали робили спроби у 1990-х та у 2014-2015 рр. пробували зіштовхнути місцеві етнічні громади через створення двійників донбаським ОРДЛО («ДНР» і «ЛНР») – Буджакська чи Бессарабська «народні республіки». В межах «Бессарабского болгарского водворения», як прийнято називати у болгарській історіографії колонізацію болгар тут, завжди разом з болгары жили молдовани, гагаузи, албанці, українці. В багатих гагаузьких колоніях були

квартали (махали) болгар, які в процесі асиміляційних процесів розчинились з часом серед них. Точно так само гагаузи жили в поселеннях болгар й теж асимілювались серед них. Так утворилась повна поліетнічна спільнота з особливою історією й особливими зв'язками, коли менші етнічні спільноти активно взаємодіють з великими спільнотами в регіоні.

Ще одним важливим чинником відносної стабільності в Буджаку стала відсутність єдності в етнічній спільноті, особливо це зрозуміло при аналізі претендентів на лідерство у громадах. Так, у болгарській громаді справжня боротьба велася перед виборами депутата до Верховної Ради України у 2006 р. між найбільш відомими представниками Одещини – А. Кіссе та І. Плачковим, а їх суперниками були П. Мандажі, Н. Гайдаржі й ін. В результаті депутатом обрали болгарського і українського бізнесмена, політика болгарського походження І. Плохого. І. Плачков став міністром палива і енергетики у двох урядах України, очолював Одеську облдержадміністрацію. Неодноразово депутатом ВРУ був (і є зараз) А. Кіссе, теперішній голова Асоціації болгар України. На обласному рівні в різні часи у складі керівництва облдержадміністрацій та облрад були Арабаджі Г. та Кісеолар М. – представники болгарської спільноти області (Тодоров, 2018, с. 147-148).

Одже, непродумана державна етнічна політика в Україні, невизначеність питання реабілітації репресованих народів та зберігання радянського менталітету у значній частині населення країни створили умови для зберігання політичної і етнічної напруженості, в Буджаку у тому числі. Про це свідчить і активна участь представників болгарських спільнот у впровадженні проросійської політики підризу незалежності колишніх республік СРСР. Наприклад, болгары Криму приймали участь у русі за приєднання Криму до Росії на початку 1990-х, коли у 1994-1995 головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим був етнічний болгарин Сергій Цеков – лідер партії Російський рух України (Лебедева, 2015, с. 132). Не менш активно болгарська громада Криму підтримала захоплення Криму Росією у 2014 р.

Але проблеми національної безпеки України й невирішеність місцевих етнічних проблем спонукають до пошуку нових варіантів розвитку ситуації при

найактивніший участі України з підняттям її міжнародного впливу. Поки що основними вимогами болгарських громад України й Молдови є вимоги в економічній й культурній сферах. Та регіональні питання й регіональні проблеми довго не дозволяють ситуації залишатись у такому «підвішеному» стані.

Іще, якщо ми аналізуємо умови внутрішнього наповнення Буджакської етнополітичної дилеми й поліетнічної проблеми, не можна забувати про інших представників етносів і перспективи їх співіснування в регіоні. Серед етнічних спільнот, які живуть на цій території, потрібно виділити албанців, адже їх доля є найбільш показовою. І, в той же час, перспективи співіснування з гагаузами й болгарами представників саме цього етносу можуть стати показовим прикладом для рішення дилеми й вирішення проблеми в цілому. Живуть тут албанці, котрих відносять до елінізованої християнської їх частини – арнаутів (арванітів).

В Україні всього є чотири (4) етнічних села албанців. Три (3) з них знаходяться у Приазов'ї й не відносяться до нашої теми, а от одне – Каракурт (у 1944-2016 – Жовневе) – знаходиться як анклав у оточуючому середовищі болгарської спільноти. Якщо загальну кількість албанців мінялася до 1959 р. в більшу сторону, то, починаючи з 1970 р., відмічається поступове зменшення їх чисельності через асиміляційні процеси. Так, у 1959 р. у СРСР жило 5258 албанців, з них на території Української РСР – 3809 і тільки 76 % розмовляло рідною мовою (Всесоюзная перепись населения, 2021); за переписом 1970 в Україні албанців 3972; 1979 – 3874; 1989 – 3343; за даними українського перепису 2001 р. – їх 3308 (з яких в Одеській області – 1862) (Новик, 2016, с. 41-42). В Каракурті на середину 2010-х рр. проживало коло 2900 жителів, з них половина – албанці (хоча у 1998 р. в селі було коло 3500 жителів).

Перші ж арнаутські колоністи з'явилися у Російській імперії на початку XIX ст. з території Приморської й Південної Болгарії, де вони вже теж були переселенцями. Більша частина цих колоністів – добровольці, які служили в російському флоті (що контролював дельту Дунаю) під час війни, і їх родини. Після війни і звільнення з армії більшість цих арнаутів оселилась в Одесі (на честь них названі дві великі вулиці історичного центру міста – Велика і Мала Арнаутські) та на її околицях. Засноване с. Каракурт було албанцями-арнаутами,

болгарськими і гагаузькими переселенцями у 1811 р. поблизу етнічного центру болгар Буджаку – Болграда. І у всі часи албанці були зв'язані тісними господарськими та культурними відносинами з болгарами, як в Буджаку, так і в Приазов'ї.

Передача частини земель Південної Бессарабії після невдалої війни сер. XIX ст. призвела до переселення частини албанців у Приазов'я (тут їх села були майже моноетнічними). У XX ст. албанці Буджаку переживали всі перипетії життя разом з іншими етносами цього регіону, поряд з якими жили. Як і інші народи півдня України албанці Приазов'я пережили голодомор 1932-1933 рр., коли загинули в тому числі сотні албанців. Під час Другої Світової війни албанців не брали в армію, як і болгар й гагаузів, через рішення не набирати представників етносів, держави яких воюють проти СРСР (у випадку з гагаузами – фактично було «перестраховування»). Але, тих албанців, що служили в армії на момент початку війни, масово з фронту не відправляли ні до тилу, ні до трудової армії, ні до штрафних батальйонів (на відміну від болгар) (Новик, 2016, с. 43).

Хоча після війни через своє екзотичне для СРСР етнічне походження албанці не зазнавали відкритих утисків і переслідувань, представники етносу перестали активно декларувати своє походження. А ріст кількості міжетнічних шлюбів в цей період, ще більше сприяли асиміляції місцевих албанців. Причому, на відміну від 1920-1930-х, це вже були шлюби не серед «своїх» – болгарів і гагаузів, а з представниками інших етносів-жителів різних регіонів багатоетнічної й просторої СРСР, з дівчатами, яких привозили з прикордоння (в першу чергу з Західної України). Дітей часто записували стали записувати як росіян.

З розвалом радянської імперії і утворенням незалежної України демографічні тенденції серед албанців на зменшення кількості не змінилися й дітей все частіше почали записувати українцями. Однак, через відсутність економічних успіхів, стабільності в Україні, захищеності з боку влади Києва спостерігалось масове розчарування в економічній, соціальній, культурній політиці Києва, в ідеях української незалежної держави. Україна не сприймалась як батьківщина, етнічні албанці, як і всі жителі Буджаку, не відчували й не відчувають себе частиною єдиної нації, все більше акцентується увага

на своїх албанських коріннях. Навіть, якщо людина на чверть має албанське коріння, їй приписують вже албанське походження. В останній час набирає обертів трудова міграція з албанських спільнот: в першу чергу до Росії (особливо Москви) й до Європи (найбільше – до Італії).

В питанні самоідентифікації серед албанців регіону все важливішим, якщо не ключовим, маркером стає володіння етнічною мовою (Новик, 2013, с. 114), в той час як мовою міжетнічного спілкування лишається російська. Серед молоді все більшу роль починає грати українська мова (Новик, 2016, с. 98-100). Будь-яка увага з боку держави, з боку регіональних чиновників, з боку еліт колишньої далекої батьківщини – Албанії – визиває цікавість, суспільний резонанс, стимулює відродження значно деградованої в радянські і пострадянські часи самосвідомості й всеохоплюючий процес самоідентифікації. І не тільки албанців-арнаутів, але й усіх етнічних груп Буджаку.

Саме тому дуже важливо у рамках цього дослідження врахувати історичну ретроспективу і перспективу навіть такого невеличкого етносу, як албанці, задля вирішення етнополітичної дилеми й поліетнічної проблеми Буджаку Україною і її державною владою. Спільне проживання албанців з бессарабськими болгарами в Українському Буджаку доводить, що є випадки, коли вирішуючи питання одного чи двох етносів публічна політика повинна враховувати і вплив тих дій і заходів на процеси, які вони викликають, на те, як вони впливають на сусідні громади, субетнічні групи й етноси. Адже, як і країни та інститути ЄС, кожна держава-кандидат повинна орієнтуватись не тільки на перспективи позитивної трансформації країни, а й на сприяння миру, стабільності та процвітання в регіоні (Рудік, 2018, с. 40).

Тому, при виробленні державою публічної етнічної політики, якщо влада зацікавлена у ефективності й виразності етнічної державної політики, а не поверхневості й невиразності, потрібні нові погляди, нові інструменти й нові механізми. Етнічна політика вимагає саме дієвості й нехтування впровадженням нових ідей при ігноруванні прав і потреб етнічних меншин, тут призводить до подій та їх наслідків подібних до таких, як на півдні і сході України з 2014 року. У Болгарії, до речі, є свій досвід помилкової державної етнічної політики (т. з. «відроджувальний процес»

1980-х (Мілова, 2005, с. 68-76)). До того ж, пошук нових шляхів може сприяти розвитку інституціонального співробітництва між Україною та Європейським Союзом, а в даному питанні – з одним із його членів і самою зацікавленою країною – Болгарією. Які будуть кроки залежить від різних чинників, та точно відомо, що логічне й вивірене вирішення «болгарського питання» в Буджаку (разом з «гагаузьким питанням») через рішення Буджакської етнополітичної дилеми й дозволило б Україні (і, одночасно, Молдові, для якої «болгарське питання» менш боляче, аніж «гагаузьке» (Остапенко, 2015, с. 77-78)) вирішити Буджакську поліетнічну проблему, залучило б 100-% союзника у складі ЄС (Республіку Болгарію) при просуванні своїх інтересів й покращило б і приблизило перспективи вступу України до Європейського Союзу.

Цьому й має бути присвячена наступна стаття: можливим, може дещо несподівано радикальним (а комусь вони можуть здатися й «авантюрними»), шляхам рішення Буджакської етнополітичної дилеми й вирішення поліетнічної проблеми.

Висновки. У статті на основі історичного матеріалу і досліджень українських та світових науковців, матеріалів української преси проаналізована історична ретроспектива формування Буджакської етнополітичної дилеми й Буджакської поліетнічної проблеми щодо бессарабсько-болгарської місцевої етнічної спільноти. Акцентовано увагу на певному й досить глибокому взаємозв'язку між болгарською і гагаузькою спільнотами в регіоні та залежності процесів в середині цих етносів в регіоні з подіями у державах, на території яких знаходиться даний регіон, та загальними етнічними й політичними процесами, які проходили у Східноєвропейському регіоні.

Висвітлено історію формування частини національної меншини болгар в Україні (яка носить назву буджакські болгары й яку, за допомогою аналізу, можна визначити як «поділена національність» («divided nationality»)), їх взаємодію з сусідніми етносами, умови, особливості й наслідки переселення значної їх частини з Балкан до Буджаку, процес виділення з їх складу та консолідації різних субетнічних груп гагаузів на території Буджаку, де він і завершився остаточно, відбулась не тільки самоідентифікація місцевих болгар як представників окремого державотворчого етносу, а і його найактивніші та найсвідоміші

представники зробили значний внесок до відродження незалежної Болгарії. Приділено увагу невеличкій албанській діаспорі албанців на території Українського Буджаку.

Проаналізовано проблематику ідентифікації та адаптації бессарабських болгар у державах-наступниках щодо володіння даним регіоном, у тому числі звернуто увагу на слабку й не вивірену етнічну політику української держави взагалі та щодо болгар в регіоні і всієї болгарської національної меншини України в цілому.

Розкриті у статті особливості російської та радянської імперських державних політик щодо болгар, зроблено акцент на слабкості позицій етнічних політик української та молдовської незалежних держав і, у

контексті цього, складності завершення процесу етноадаптування не тільки для самих буджакських болгар чи болгар взагалі, а й для обох держав, до складу яких територіально входить Буджак. Тим більш це важливо для України, як для країни, яка має і буде з часом претендувати на статус лідера Північночорноморського й південного флангу Східноєвропейського регіонів.

Враховуючи це, запропоновано знайти нові інструменти й механізми управління даним регіоном і створення умов для проведення ефективнішої етнічної політики стосовно буджакських болгар, невеличкої дисперсної національної групи албанців-арнаутів і їх сусідів в умовах євроінтеграційних процесів і планів європейської інтеграції України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бачинська О. А. Процесс формирования болгарских громад в містах Буджака на межі XVIII-XIX ст. Человек в истории и культуре / отв. ред.: А. А. Пригарин ; НАН Украины, Ин-т археологии та ін. Вып. 2 : Мемориальный сборник материалов и исследований в память Владимира Никифоровича Станко. Одесса : Смил, 2012. С. 479-488.
- Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по республикам СССР. Демоскоп Weekly, № 901-902, 2 мая - 30 мая 2021. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php
- Ганчев О. І. Болгарські переселенці першої половини XIX ст.: оптимізації життєдіяльності у нових умовах Південної Бессарабії. Zaporizhzhia Historical Review. 2019. Vol. 1. №53. С. 41-48.
- Грек И. Ф. Деятельность П. Хилендарского и М. Чакира: общее и особенное. Русин. 2016. № 1(43). С. 285-307.
- Грек И. Ф. Этнодемографические процессы среди болгар Молдовы и Украины в середине XVIII – XX в. Русин. 2006. № 4(6). С. 123-140.
- Грушецкий Б. П. Болгарська діаспора у зовнішній політиці Республіки Болгарія (1992-2013 pp.). Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 8. С. 179-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_46
- Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text
- Думиника И. Организация церковной жизни болгар Южной Бессарабии (1856 – 1878 гг.). Дриновський збірник. 2011. Т. 4. С. 451-459. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/105>
- Квилинкова Е. Н. О сохранности традиционной обрядности у бессарабских гагаузов и болгар через призму связи времен. История и современность. 2014. №1. С. 182-199.
- Квілінкова Є. Ступінь збереження гагаузами Приазов'я традиційної духовної культури у зв'язку з особливостями процесу етнічної та мовної ідентифікації. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 22. К., 2011. С. 283-296.
- Лебедева Г. Н. Болгарские поселения в России – прошлое и настоящее. Известия Санкт-Петербургского государственного аграрного университета. 2015. Спецвып. С. 129-133.
- Луцишин Г. Особливості розвитку політичної нації в умовах поліетнічності. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. Львів. 2008. Вип. 21. С. 189-192.
- Мілова М. І. На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант : монографія. Одеса : Астропринт, 2005. 328 с.
- Народы мира: историко-этнографический справочник / гл. ред. Ю. В. Бромлей. Ред. коллегия: С. А. Арутюнов, С. И. Брук, Т. А. Жданко и др. М. : Сов. энциклопедия, 1988. 624 с.
- Новик А. А. Самосознание албанцев Украины: этноним, лингвоним и маркеры идентичности в историческом, лингвистическом и экстралингвистическом контекстах. Народна творчість та етнологія. 2013. №6. С. 104-115.
- Новик А. А., Бучатская Ю. В., Ермолин Д. С., Дугушина А. С., Морозова М. С. «Приазовский отряд». Язык и культура албанцев Украины. СПб. : МАЭ РАН, 2016. Часть I, Том 1. 912 с.
- Остапенко Г. И. Особенности идентичности болгарского территориального сообщества в контексте полиэтнической Молдавии. Сравнительная политика. 2015. Вип. 6(4(21)). С. 76-83. DOI: [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4\(21\)-76-83](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4(21)-76-83)

- Пейков В. Етнічна самоідентифікація бессарабських болгар за часів незалежності України. Культурний простір бессарабських болгар : монографія / відп. ред. Шевчук Т. С. Ізмаїл-Болград : Ірбіс, 2018. С. 163-172.
- Радова (Каранастас) О., Капустин С. О переселении народов Балканского полуострова и Центральной Европы в Буджак в XVIII – начале XIX в. Русин. 2006. № 4(6). С. 155-162.
- Рудік О. М. Концепція євроінтеграції: нові підходи у світлі подальшого розширення ЄС. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3(38). С. 39-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_3_7
- Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийской крае: статистический очерк. Одесса : Тип. Т. Неймана и К°, 1848. 156 с.
- Тодоров В. Соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти розвитку болгарського населення Південної Бессарабії. Культурний простір бессарабських болгар : монографія / відп. ред. Шевчук Т. С. Ізмаїл-Болград : Ірбіс, 2018. С. 136-162.
- Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. К. : Наш формат, 2019. 608 с.
- Хатлас Е. Основные периоды существования христианства у гагаузов Буджака и их оценка с исторической точки зрения. Tyragetia. 2009. Vol. III (XVIII), № 2. С. 273-282.
- Шабашов А. В. До питання про форми традиційної соціальної організації гагаузів. Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили) : Історія. 2012. Т. 207, Вип. 195. С. 121-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_207_195_25
- Шильтбергер И. Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 годы / пер. со старонем. Брук Ф. К. Баку : Элм, 1984. 88 с.
- Ярмоленко М. І. Розселення та облаштування гагаузів у Бессарабії (XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.05. НАН України. Л., 2001. 22 с.

REFERENCES

- Bachy`ns`ka, O. A. (2012). Proces formuvannya bolgars`ky`x gromad v mistax Budzhaka na mezhi XVIII—XIX st. [The Process of Formation of Bulgarian Communities in the Cities of Bujak at the Turn of the XVIII-XIX centuries]. Chelovek v y`story`y` y` kul`ture. Memory`al`nyj sborny`k matery`alov y` y`ssledovany`j v pamyat` Vlady`my`ra Ny`ky`forovy`cha Stanko, 2, 479-488.
- Bromlej, V. (Ed.). (1988). Narody mira: ystoryko-etnografyčeskij spravočnyk [Peoples of the World: Historical and Ethnographic Reference Book]. Moskau: Sov. encyklopedyja.
- Deklaraciya pro prava osib, shho nalezhath` do nacional`ny`x abo etnichny`x, religijny`x ta movny`x menshy`n. Rezolucija 47/135 General`noyi Asambleyi OON vid 18 grudnya 1992 roku [Declaration of Rights that Belong to National or Ethnic, Religious and Other Minorities. Resolution 47/135 of the UN General Assembly on 18 December 1992]. (1992). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text
- Dumynyka, Y. (2011). Organyzaciya cerkovnoj žyzy bolgar Južnoj Bessarabyy (1856-1878 gg.) [Organization of the Church Life of the Bulgarians in Southern Bessarabia (1856-1878)]. Drynovskij zbirnyk, 4, 451-459. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/105>
- Fukujama, F. (2015). Polityčnyj porjadok i polityčnyj zanepa. Vid promyslovoj revoluciji do globalizacii demokratii [Political Order and Political Decline. From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy]. Per. z angl. T. Cymbal i R. Kornuta. K.: Naš format.
- Gancev, O. I. (2019). Bolgarski pereselenci persoi polovyny HIIH st.: optymizaciyi zyttdijalnosti u novyh umovah Pivdennoi Bessarabiyi [Bulgarian Immigrants of the First Half of the 19th Century: Optimization of Life in the New Conditions of Southern Bessarabia]. Zaporizhzhia Historical Review, 1(53), 41-48.
- Grek, Y. F. (2006). Etnodemografyčeskye processy sredy bolgar Moldovy y Ukrainy v seredyne XVIII – XX v. [Ethno-demographic Processes among the Bulgarians of Moldova and Ukraine in the Middle of the 18th – 20th Centuries]. Rusyn, 4(6), 123-140.
- Grek, Y. F. (2016). Dejatelnost P. Hylendarskogo y M. Cakyr: obscee y osobennoe [Activities of P. Hilendarsky and M. Chakir: General and Special]. Rusyn, 1(43), 285-307.
- Hatlas, E. (2009). Osnovny peryody suščestvovanyja hrystyanstva u gagauzov Budžaka y yh ocenka s ystoryčeskoj točky zrenyja [The Main Periods of the Existence of Christianity among the Gagauzes of Budjak and their Assessment from a Historical Point of View]. Tyragetia, III, 2, 273-282.
- Hrushetskyi, B. P. (2014). Bolgarska diaspora u zovnišnij polityci Respubliky Bolgarija (1992- 2013 rr.) [Bulgarian Diaspora in the Old Politics of the Republic of Bulgaria (1992-2013)]. Filosofija i politologija v konteksti sučasnoi kultury, 8, 179-184. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_46
- Jarmolenko, M. I. (2001). Rozselennja ta oblaštuvannja gagauziv u Bessarabii (XIX – poč. XX st.) [Settlement and Arrangement of Gagauz People in Bessarabia (XIX - Beginning of XX Centuries)]. Abstract of Candidate`s thesis. Lviv.
- Kvilinkova, Ye. (2011). Stupin` zberezhenja gagauzamy` Pry`azov`ya trady`cijnoyi duxovnoyi kul`tury` u zv`yazku z osobly`vostyamy` procesu etnichnoyi ta movnoyi identy`fikaciyi [The Stages of Conservation by the Gagauz of the Azov Traditional Spiritual Culture are Connected with the Peculiarities of the Process of Ethnic and Movable Identification]. Zbirny`k prac` molody`x včeny`x ta aspirantiv, 22, 283-296.

- Kvy'ly'nkova, E. N. (2014). O sohrannosty' trady'cy'onoj obryadnosty' u bessarabs'ky'h gagauzov y' bolgar cherez pry'zmu svyaty' vremen [On the Preservation of Traditional Ritual among the Bessarabian Gagauz and Bulgarians through the Prism of Time Connection]. *Istoriya i sovremennost'*, 1, 182-199.
- Lebedeva, G. N. (2015). Bolgarskiye poseleniya v Rossyy - prošloe y nastojashee [Bulgarian Settlements in Russia - Past and Present]. *Yzvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo agrarnogo unyversyteta, Specvyp*, 129-133.
- Lucyšin, G. (2008). Osoblyvosti rozvytku polityčnoj nacii v umovah polietničnosti [Peculiarities of the Development of a Political Nation in Conditions of Polyethnicity]. *Ukraïnska nacionalna ideja: realiï ta perspektyvy rozvytku*, Lviv, 21, 189-192.
- Milova, M. I. (2005). Na shlyaxu do parlaments'koyi demokratiyi: bolgars'ky'j variant [On the Way to Parliamentary Democracy: the Bulgarian Version]. *Odesa: Astropry'nt*.
- Novyk, A. A. (2013). Samosoznanye albancev Ukrainy: etnonym, lyngvonym y markery ydentyčnosti v ystoryčeskom, lyngvystyčeskom y ekstralyngvystyčeskom kontekstah [Self-Consciousness of Ukrainian Albanians: Ethnonym, Linguonym and Identity Markers in Historical, Linguistic and Extralinguistic Contexts]. *Narodna tvorčist ta etnologija*, 6, 104 – 115.
- Novyk, A. A., Bučatskaja, Ju. V., Ermolyn, D. S., Dugušina, A. S., & Morozova, M. S. (2016). «Pryazovskij otrjad». Jazyk y kultura albancev Ukrainy [«Priazovsky Detachment». Language and Culture of the Albanians of Ukraine]. Part.1. Vol. 1. SPb.: MAY RAN.
- Ostapenko, G. Y. (2015). Osobennosti ydentyčnosti bolgarskogo terrytoryalnogo soobscestva v kontekste polyetnyčeskoj Moldavy [Features of the Identity of the Bulgarian Territorial Community in the Context of Multi-ethnic Moldova]. *Sravnytel'naja polytyka*, 6(4(21)), 76-83. DOI: [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4\(21\)-76-83](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4(21)-76-83)
- Pejkov, V. (2018). Etnična samoidentyfikacija bessarabskyh bolgar za časiv nezaležnosti Ukraïny [Ethnic Self-identification of Bessarabian Bulgarians during the Time of Ukraine's Independence]. In *Kulturnyj prostir bessarabskyh bolgar*. Sevcuk T. S. (Eds.). Izmail-Bolgrad, Irbis.
- Radova (Karanastas), O. & Kapustyn, S. (2006). O pereselenyy narodov Balkanskogo polu ostrova y Centralnoj Evropy v Budžak v XVIII – načale XIX v. [On the Migration of the Peoples of the Balkan Peninsula and Central Europe to Budjak in the 18th - Early 19th Centuries]. *Rusyn*, 4(6), 155-162.
- Rudik, O. M. (2018). koncepcija jevointegracij: novi pidhody u svitli podaljšogo rozšyrennja JeS [The Concept of European Integration: New Approaches in the Light of Further Expansion of the EU]. *Derzavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja*, 3(38), 39-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_3_7
- Shabashov, A. V. (2012). Do pytannja pro formy tradycijnoï socialnoï organizacij gagauziv [To the Question of the Forms of Traditional Social Organization of the Gagauz People]. *Naukovi praci (Čornomorskogo deržavnogo universytetu imeni Petra Mogyly)*, 207(195), 121-124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_207_195_25
- Shiltberger, Y. (1984). Putesestvye po Evrope, Azyy y Afryke s 1394 po 1427 gody [Journey through Europe, Asia and Africa from 1394 to 1427]. Per. so staronem. F. K. Bruk. Baku, Elm.
- Skalkovskij, A. A. (1848). Bolgarskiye kolonyy v Bessaraby y Novorossiyskoj krae: statystyčeskij očerk [Bulgarian Colonies in Bessarabia and the Novorossiysk Territory: a Statistical Essay]. Odessa: Typ. T. Nejmana y K°.
- Todorov, V. (2018). Socialno-ekonomični ta suspilno-polityčni aspekty rozvytku bolgarskogo naselennja Pivdennoï Bessarabii [Socio-economic and Socio-political Aspects of the Development of the Bulgarian Population of Southern Bessarabia]. In *Kulturnyj prostir bessarabskyh bolgar*. Ševčuk T. S. (Eds.). Izmail-Bolgrad: Irbis.
- Vsesojuznaja perepys naselenija 1959 goda. Nacyonalnyj sostav naselenija po respublikam SSSR [All-Union population census of 1959. The national composition of the population in the republics of the USSR]. (2021). Retrieved from http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php

Bondarenko Victor

Ph.D. Student, <http://orcid.org/0000-0001-9027-8492>, vik13work@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 11.11.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.12.2021